

לכיתות
ו' ו-י"ב

כור ההיתוך ועיירות הפיתוח בישראל

אחת מתופעות העיור רבות-המשמעות שאירעו במדינת ישראל היא הקמתן של עיירות הפיתוח, במספר רב ותוך זמן קצר. בניגוד לארצות אחרות בעולם, בישראל בולטת תופעה זו במיוחד משום שהיא הביאה במשך תקופה של עשור שנים לייסוד של כשלושים עיירות והקיפה אוכלוסייה של מאות.

ההחלטה להקים עיירות חדשות הגיעה בעקבות לחץ ההגירה וצורכי קליטת העלייה עם קום המדינה. לא כל העולים הרבים שהגיעו לישראל בשנים 1948-1953 יכלו להיקלט במגזר החקלאי, משום שכוח קליטתה של החקלאות היה מוגבל באמצעי הייצור של קרקע ומים.

הסיבות להקמת עיירות הפיתוח

- 1. צורך כלכלי** - עיירות הפיתוח נועדו בראש ובראשונה לשמש כמרכזי שירותים וסחר, וכעין "מתווכים" בין הפריפריה למרכז.
- 2. צורך ביטחוני** - שמירה על הגבולות באמצעות מוקדי התיישבות. נובע מתפיסת "ההגנה המרחבית" ששלטה אז.
- 3. אוכלוסייה זמינה לצורך הפרויקט** - גל העלייה של שנות החמישים סיפק מלאי זמין של אזרחים נטולי מידע ואוריינטציה מספקים ביחס לאופציות ההתיישבותיות, ושבשל כך, קל היה לנתבם לאותן עיירות חדשות, לעיתים בהליכי הקמה חלקיים בלבד של תשתיות, ובאזורי שממה.

עיירות הפיתוח ופיזור האוכלוסייה

בבסיס הרעיון של פיזור האוכלוסייה במדינת ישראל והקמתן של עיירות חדשות עמד הקונפליקט שבין האידיאולוגיה הציונית החלוצית, אשר הטיפה להתיישבות כפרית, לבין המציאות החדשה שנוצרה בישראל עם ההגירה המאסיבית, צמצום האוכלוסייה במישור החוף, הקמת מרכזים חדשים בחבלים בלתי-מפותחים וקליטת עולים חדשים בעיירות פיתוח.

הקמת עיירות הפיתוח הפכה להיות האמצעי העיקרי להגשמת פיזור האוכלוסייה בישראל, ושלושים העיירות שהוקמו בעשור הראשון למדינה קבעו את דגם פיזור האוכלוסייה בישראל לעתיד לבוא. בעיית הדיור לעולים באותן השנים היתה כה קריטית, עד כי לפעמים נדחו נושאי תשתית הנדסית, תחבורה ושירותים אחרים. בניית שיכונים לעולים היתה בעלת עדיפות גבוהה לקבלת החלטות תכנוניות, אם כי לא תמיד התבטא הדבר ברמת דיור נאותה.

העיירות במציאות החדשה

העיירות נאלצו להשתלב באזורים שהיו בדרך-כלל ותיקים יותר ומבוססים מבחינה חברתית וכלכלית. הן הוקמו בחבלים שיושבו על-ידי קיבוצים ומושבים. העיירות יכלו לספק להתיישבות הוותיקה שירותים ברמה נמוכה בלבד, ולכן לא משכו במיוחד את התושבים הוותיקים, ובראשית דרכן אף לא זכו לאהדה רבה. עיירות הפיתוח הקטנות גם לא הפכו להיות חלק אינטגרלי באזורן. הקיבוצים סירבו בתחילה להעסיק את תושבי העיירות, שכן התנגדו עקרונית לעבודה שכירה. העדר זיקה הדדית בין עיירות העולים לבין ההתיישבות הוותיקה מנע, מצד אחד, נסיונות נוספים לייסוד עיירות, ומצד שני לא עודד את שיפור השירותים בעיירות הקיימות. על-כן רובן התפתחו באופן איטי למדי, ללא תנופה, וכל דאגתן היתה ממוקדת במענה על צורכי היום-יום של תושביהן.

המושבים שבאזורי הפיתוח נאלצו להתבסס על גידולי תעשייה כענפי חקלאות חדשים, ומבחינה כלכלית כדאי היה לגדל אותם רק במרחבים גדולים. לפני קום המדינה לא היו בידי החקלאים שטחים נרחבים פנויים, ועל-כן לא היה כלל מקום לענפים אלה, ואילו עתה ניתן היה הדבר. לכאורה, סגרו עיירות הפיתוח את הפער שבין הערים הגדולות והיישוב הכפרי, במידה שהמדובר היה במרחב או באזור. אולם על-אף כל הכוונות, התכנון האזורי המקיף לא צעד בד בבד עם הקמתן של העיירות, וכן לא פותח כלל באותה עת התכנון הכלכלי והחברתי.

המיקום הגיאוגרפי של העיירות

מיקום עיירות הפיתוח נקבע בדרך-כלל מתוך ראייה כוללת של הנושא, לפי תנאים גיאוגרפיים סביבתיים שנראו סבירים במיקום ולפי המציאות הביטחונית שהיתה קיימת אז. מנקודת מבט גיאוגרפית, לא נתקבלה פריסת העיירות מאוזנת ושקולה ביותר. היו עיירות שהוקמו בריכוז-יתר, כמו שדרות, אופקים ונתיבות, למשל, או שהיו כאלה שהוקמו סמוך מדי לערים גדולות, כמו קריית-מלאכי, יהוד ומגדל-העמק. כמו-כן היו אזורים, כמו הגליל המזרחי, הגליל העליון המרכזי או הערבה, אשר בהם לא הוקמו עיירות פיתוח כלל.

השנה	עיירות פיתוח שהוחל בהקמתן או ערים שקיבלו מעמד של עיירות פיתוח	מספר העיירות שהוקמו באותה שנה
1949	באר-שבע	1
1950	קריית-שמונה, צפת, טבריה, עפולה, עכו, רמלה, יבנה, בית-שמש, אשקלון	9
1951	חצור, בית-שאן, אור-עקיבא, לוד, קריית-מלאכי	5
1952	מגדל העמק	1
1953	ירוחם	1
1954	שדרות, אופקים, אילת	3
1955	נצרת-עילית, קריית-גת, דימונה	3
1956	שלומי, מעלות, אשדוד, נתיבות	4
	סה"כ	27

ההקמה של עיירות הפיתוח התבצעה בהדרגה, תוך נסיון ולימוד הולך ומצטבר. בשנות החמישים הראשונות נתפסו העיירות החדשות כמרכזי שירותים אזוריים על רקע של התיישבות חקלאית, ועל-כן ראו אותן כמרכזים קטנים בני 3,000-10,000 נפש, הממוקמים כמה קילומטרים אלה מאלה והקשורים למרכזים גדולים יותר.

האזור החקלאי, שעיירת הפיתוח היתה אמורה לשרתו כמרכז עירוני, הוגדר על-פי-רוב על-ידי השטח הנמצא בתחום השיפוט של המועצה האזורית, כדוגמת שלומי, שנקבעה כמרכז של המועצה האזורית סולם צור, שדרות - כמרכז המועצה האזורית שער הנגב, אופקים - כמרכז המועצה האזורית מרחבים. הדבר הביא לריבוי במספר העיירות, למרחקים קטנים בין עיירה לעיירה ולקביעת שיעורי אוכלוסייה קטנים בהן.

האוכלוסייה בעיירות הפיתוח

מאחר שוותיקי הארץ והעולי מארצות אירופה לא רצו להתיישב באזורי אלה, ולא נמשכו על ידי פיתויי שוני של הממסד, לא היתה ברירה לקברניטי המדינה, אלא למצוא אוכלוסיית יעד אחרת. בסוף שנת 1954 נקרתה לפנייה הזדמנות להביא יהודי מארצות צפון אפריקה, כדי להוציא לפועל את מדיניות "פיזור האוכלוסייה". לשם כך ההכינו את המבצע "מן האוניה אל הכפר" שהחל מחודש אוגוסט 1954 והסתיים באוקטובר 1956. תכליתו היתה, להביא לתיאום מלא בין מנגנוני העלייה, הקליטה וההתיישבות, כשכל העולים המגיעים במסגרת המבצע, ישלחו להתיישבות בפריפריה, למושבים או לעיירות הפיתוח. במהלך המבצע הגיעו כתשעים אלף עולים ממרוקו ומטוניס אשר נשלחו אל עיירות הפיתוח ואילו עולי פולין נשלחו בעיקר למרכז האר ולערי הגדולות. העיירות שהוקמו הן תרמו לפיזור האוכלוסייה, לתפיסת שטחים רבים בפריפריה הישראלית, לעיצוב גבולות המדינה, לקביעת ריבונות על כל חלקי האר ועוד. גם לאחר גמר המשיכו הקולטים לשלוח את יוצאי ארצות האסלאם, ובעיקר יוצאי ארצות צפון אפריקה לעיירות הפיתוח, ואילו את יוצאי אירופה שלחו לערי ולמושבות. התוצאה של מדיניות זו היתה שבעיירות הפיתוח רוכזו בעיקר עולים מדרום אסיה ואפריקה, בעלי ריבוי טבעי גבוה, חסרי השכלה וחסרי הון. נתוני אלה השליכו על דמותן ואופיין כעיירות נחשלות כלכלית, תרבותית וחברתית.

בהעדר אוכלוסייה אחרת, לא יכלו קברניטי המדינה ליישב את הפריפריה הישראלית ולקד את מדיניות "פיזור האוכלוסייה" על כל מרכיביה, ללא האוכלוסייה שהגיעה באות שנים מארצות צפון אפריקה, ולכאורה לא היתה לה ברירה אחרת, אך המדיניות שלהם נבעה לא רק משיקולי ענייניים, אלא גם משיקולים אחרי. הטענה של חלק מהחוקרים כי שליחת של עולי צפון אפריקה לעיירות הפיתוח, היתה עניין של עיתוי, כי הם הגיעו בתקופה שבה המרכז היה מאוכלס והפריפריה הישראלית היתה ריקה והיה צור ליישב אותה, נכונה רק בחלקה. מדיניות לא נבעה רק מהעיתוי, אלא גם מזהות של העולים. העובדה כי כלפי יוצאי אירופה שהגיעו באותן שנים ובעיקר יהודי פולין ננקטה מדיניות אחרת, מוכיחה כי היו שיקולים אחרי בקליטה, הנובעים מעמדותיהן הסטריאוטיפיות של הקולטי ו/או מתוך עמדת הפוסט קולוניאלית.

הסיבה הרשמית למדיניות של הקולטים כלפי יהודי אירופה היתה החשש שהם ירדו מהאר וישפיעו על אחרים שלא יעלו. היו סיבות אובייקטיביות וסובייקטיביות נוספות: הקולטים היו ממוצא אירופי, לחלק מהעולים מאירופה היו בארץ קרובי וידידים שסייעו להם להיקלט במחיצת, הם חיו בארצות מערביות ברמת חיי גבוהה יחסית והקולטים רצו לשמר זאת, הם חיו בארצות מוצא לרוב בישוים עירוניים והיה ברור לקולטים כי סיכויי קליטת בעיר היו גבוהים יותר, היו בקרב בעלי מקצועות נדרשים במרכז הארץ, הקולטי פחדו שבשליחתם לפריפריה תיווצר מתיחות בינעדתית וכן היה צורך בשינוי דמוגרפי, לאחר שלמעלה ממחצית העולי בשנות החמישי היו מארצות אסיה ואפריקה.

בפועל הונהגה מדיניות מיוחדת כלפי יוצאי אירופה: בניגוד למדיניות הכללית שגרסה שיש לשלוח עולים ליעדי הפיזור, הם נשלחו לערי הגדולות ולישובים ברצועת החוף, נבנו עבורם בתי בסטנדרטים גבוהים יחסית במרכז הארץ מתקציבי בנייה ציבוריים שהיו מיועדי לאזורי הפיתוח, רובם הועברו מיידית לבתי קבע שהיו מיועדי לאחר שהמתינו במגורי עראיים, הוקמו עבורם קואופרטיביים של בעלי מקצוע, הורחבו עבורם האולפנים ללימוד השפה העברית, הופעלו קורסים להסבה מקצועית עבורם ונשלחו לעבודות אחרות ממה שהוצע

לעולים האחרים. מדיניות של הקולטים כלפי יוצאי ארצות צפון אפריקה, נבעה גם מעמדת הסטריאוטיפית כלפיה. עמדותיה אלה ניכרות בהנחות יסוד ששימשו אותם בדיוניהם בהנהלת הסוכנות ובמוסד לתיאום: תנאי החיים של אותם העולים בארצות המוצא היו ירודים, רמת הכנסת היתה נמוכה מאוד, רמת החיים שלהם היתה נמוכה, הם היו חסרי מקצוע, הם נתונים למניפולציות ומסוכנים מבחינה פוליטית, העולים שהגיעו הם החומר האנושי הירוד ביותר מקרב ארצות אלה, הם אינם חלוצים, המניע העיקרי לעלייתם היה כלכלי, הם חסרי השכלה, אין להם חיי חברה, הם מסתפקי במועט, והם בעלי סיבולת גבוהה כתוצאה מהדיכוי הפוליטי שהיו בו בארצותיה. על סמך הנחות אלה גובשה מדיניות מוסכמת במוסדות שהתבטאה בהמשך מגוריהם במגורים ארעיים, בישובים עראיים ובמחנה המעבר שער העלייה, בשליחתם להתישבות ב"אזורי פיתוח" ואזור ההר.

מדיניות הקליטה וההתישבות שהחלה במבצע "מן האוניה אל הכפר" ונמשכה אחריו, שננקטה כתוצאה מזהות העולים שהגיעו ארצה, פגעה קשות בצביון ובעתידן של עיירות הפיתוח. ללא שליחת יהודי אירופה לעיירות הפיתוח, נותרו אלה הומוגניות מבחינה דמוגרפית, חברתית וכלכלית.

עיירות הפיתוח במבחן הביקורת

על עיירות הפיתוח הושמעו במשך השנים לא מעט דברי ביקורת: תכנון מפורט לקוי, מעבר מצפיפות בינוי נמוכה מאוד לבניית בתים רבי-קומות, ליקויים בהכוונת העולים מבחינה חברתית ומקצועית, והכוונת עולים אל עיירות ללא לוח-זמנים מתואם. נוצר אקלים שלילי ועזיבה סלקטיבית בכמה מן העיירות, כמו בחצור, במעלות ובשלומי. לא הושג שיתוף-פעולה חברתי ותרבותי בין המרכז העירוני-אזורי לבין הכפר, ונתרה מחיצה תרבותית וחברתית ביניהם. ההתיישבות העובדת הסתגרה בדרך-כלל בפני עיירות הפיתוח. הניגודים החברתיים ואי-ההתאמה של המועצה האזורית לניהול יישובים עירוניים או עירוניים-למחצה מרובי אוכלוסין, הביאו להוצאת עיירות הפיתוח מן המועצה האזורית וכינון כמועצות מקומיות נפרדות.

כור ההיתוך מת: המסורתיות היא הישראליות החדשה

מכיוון שהרעיון של דוד בן גוריון כשל והפך ללא רלוונטי בימינו, רוב הישראלים היהודים, שסולדים מהקנאות החרדית ומההקצנה החילונית, מחפשים את פתרון האמצע

מאת אופיר טובול כ"ט בטבת ה'תשע"ח (16:09 16/01/2018)

כור ההיתוך מת. הייתי בהלוויה, או יותר נכון: במסיבה. מאז מותו אנחנו נושמים לרווחה ומשתחררים אט אט מדמותו המצמיתה של הצבר - היהודי החדש, החילוני והמערבי - שהושלטה כאן בכפייה במשך שנים דרך מערכת החינוך, מסכי הטלוויזיה ומקלטי הרדיו.

גם בשיא אוננו, כור ההיתוך הבן-גוריוני עמד על כרעי תרנגולת וסימל את הניכור של חלקים נרחבים בעם זה מזה. היו מי שראו את עצמם חלק מהאתוס, מדמותו של הצבר בכבודו ובעצמו, והיו מי שהאתוס נכפה עליהם ברגל גסה; היו אלו שקיבלו על עצמם את מחיקת התרבות שלהם, לעומת אלו שנאלצו לשמר אותה בחדרי חדרים.....

השאלה הנשאלת היא מה ממלא - או חשוב יותר: מה ראוי שימלא - את החלל שנוצר אחרי קריסתו של אתוס הצבר הישן. קול ברור ודומיננטי נשמע על ידי אותה שכבה סוציאקונומית שהחזיקה בעבר בלפיד ההגמוניה, המבכר את העדרו של מכנה משותף חברתי - לבטח יהודי או ציוני - לטובת תפיסת חירות ליברלית שמסתכמת ב"חיה ותן לחיות" ותו לא. החירות במקרה זה איננה רק חירות הפרט, כי אם גם חירותה של הקהילה להתבדל ולהסתגר במרחבים פיזיים ותרבותיים נפרדים משלה.

ואכן, ניתן להצביע על מגמה של הפרדה הולכת וגוברת בין הקבוצות השונות החיות בארץ: יותר ויותר ערים ושכונות נפרדות המותאמות ל"מרקם החיים" הייחודי של כל מגזר ומגזר; מערכות חינוך נפרדות וייחודיות עם תוכניות לימוד שהקשר ביניהן מוטל בספק; כלי תקשורת סקטוריאליים המותאמים לפי אג'נדות קבוצתיות; טיפוח תפיסות עולם הפוכות וסגנונות חיים שכמעט אינם באים במגע אלה עם אלה.....

גם תל אביב, "העיר הישראלית", הולכת והופכת מהעיר העברית הראשונה ל"שטעטל של החילונים". תל אביב מוותרת על משימתה לכונן תרבות יהודית-חילונית חדשה ומקורית לטובת ניסיון העתקה פרוביןציאלי למדי של "ערי עולם" אחרות. קריסת האתוס הישן יצר גם ביטוי חדש: "מדינת תל אביב".

הרעיון מאחורי המגמה פשוט: מאחר שה"יחד" קרס, יש לעבור לגישת ה"לחוד": להקטין עד למינימום את נקודות החינוך, וכך לא נצטרך להתמודד עם קונפליקטים מיותרים... מה יחליף את כור ההיתוך, שואלים. מפתה לנסות להחליף אליטה ישנה באליטה חדשה, ובכך לחזור על טעויות העבר. מפתה גם להציע את התשובה הליברלית - "שום דבר", ובכך להימנע מחיכוכים. למעשה, תשובה כזאת בלתי אפשרית. תמיד יש כור היתוך. השאלה היא איזה כור היתוך אנחנו רוצים. כור ההיתוך הקודם היה אולי הכרחי לבניית מדינה, אבל הוא כבר לא רלוונטי לאתגרי ההווה והעתיד. עלינו לחפש תרבות ישראלית חדשה שתשקף, בפעם הראשונה, את כולנו.

